

УДК: 159.9:[351.741:343.102]

ЧУХРАЄВА Г. В.Центр психіатричної допомоги та професійного психологічного відбору ГУМВСУ
в Харківській області

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті викладено результати аналізу формування професійної правової свідомості як стрижневого особистісного новоутворення, що перешкоджає професійній деформації особистості курсантів ВНЗ МВС. Встановлено, що в умовах професійної діяльності вагомим значення набувають індивідуально-типологічні особливості особистості, підкріплені її смисловими утвореннями й особливостями поведінки та активності.

Ключові слова: деформація особистості, професійна діяльність, індивідуальні особливості, адаптивність, свідомість.

Вивчення професіоналізації особистості є актуальним напрямком психології та акмеології, оскільки найбільш значущим видом діяльності дорослої людини є професійна діяльність, яка займає велику частину життя. Професіоналізація обов'язково супроводжується змінами у структурі особистості. З одного боку, у людини відбувається посилення та інтенсивний розвиток якостей, які сприяють успішному здійсненню діяльності, а з іншого – зміна, придушення і навіть руйнування структур, що не беруть участі у цьому процесі. У разі, якщо професійні зміни носять негативний характер, тобто порушують цілісність особистості, знижують її стійкість й адаптивні можливості, їх слід розглядати у якості професійних деформацій.

Деформуючі тенденції потенційно закладені у всіх видах професійної діяльності. На рівні особистості професійна деформація особливо поширена серед представників соціономічних професій. Інтенсивно піддаються професійній деформації і співробітники правоохоронних органів.

Метою нашого дослідження є виявлення особистісних передумов професійної деформації ВНЗ, рівня розвитку професійної правової свідомості у курсантів вузів МВС; вивчення динаміки особистісних передумов професійної деформації та рівня професійної правової свідомості у процесі експериментальної роботи.

Службова діяльність особового складу органів внутрішніх справ пов'язана з підвищеною відповідальністю співробітників за свої дії. Під час виконання службового обов'язку співробітникам нерідко доводиться знаходитися у ситуаціях з непередбачуваним результатом, які характеризуються недостатньою визначеністю ролевих функцій, психічними і фізичними переванта-

женнями, необхідністю спілкуватися з найрізноманітнішим контингентом громадян, що вимагає від співробітника рішучих дій і здатності піти на ризик. Ці специфічні особливості професійної діяльності чинять значний вплив на особистісні характеристики її представників і можуть призводити до негативних соціально-психологічних наслідків.

Праці Е. А. Вертягіної, Є. В. Скворцової, В. Л. Васильєва, Н. Л. Гранат, М. А. Дмитрієвої, А. М. Зімічева, В. С. Медведєва, К. К. Платонова, Н. П. Фетіскіна та ін. відображають специфіку професійного становлення майбутніх співробітників правоохоронних органів, яка полягає у тому, що важливим є їх розвиток не тільки як професіоналів, що володіють професійно важливими особистісними властивостями, але і як особистостей з особливими морально-вольовими, цивільними якостями, готовністю до правоохоронної діяльності, сформованою професійною правовою культурою і правосвідомістю. Отже, професійне становлення курсантів ВНЗ системи МВС у період навчання являє собою процес динамічного розвитку особистості, центральним новоутворенням якого є професійна правова свідомість.

Проблема професійної правової свідомості співробітників правоохоронних органів розкривається у дослідженнях П. П. Баранова, Н. Л. Гранат, Н. Я. Соколова, Е. А. Белканова, А. В. Грошева, В. Б. Ісакова, В. М. Кудрявцева, К. А. Мокачева, І. Ф. Покровського, О. П. Семітко, В. П. Сальникова, В. М. Столовського, А. Г. Хабібулліна, Н. В. Щербакіної, В. А. Щегорцева, Д. Н. Узнадзе та ін.

Узагальнення позицій дослідників у цій області дозволяє позначити професійну правову свідомість як обумовлену специфікою соціальної ролі та правоохоронної діяльності професійно сформовану систему правових ідей, поглядів, по-

чуттів, ціннісних орієнтацій, що визначають спосіб життя і мотиви поведінки у службовій сфері представників правоохоронної сфери. Структурними компонентами професійної правової свідомості з урахуванням механізмів їх формування є мотиваційний (професійні мотиви й установки), когнітивний (правові знання, навички правоохоронної діяльності, професійна рефлексія), емоційний (морально-ціннісне ставлення до права, професійна самооцінка), поведінковий (професійна адаптація). Сформованість професійної правової свідомості є основним чинником, що перешкоджає професійній деформації особистості курсантів, що навчаються у ВНЗ МВС, і є головною умовою профілактики її виникнення.

Специфіка навчально-професійної діяльності у ВНЗ МВС призводить до певних трансформацій особистості, які знаходять своє відображення у спотворенні професійної «Я-концепції» та правової свідомості особистості курсантів старших курсів. У процесі професійного становлення курсантів формується професійна «Я-концепція» і професійно-правова свідомість як стержневі особистісні новоутворення, структурними компонентами котрих є: 1) мотиваційний (професійні мотиви й установки), 2) когнітивний (правові знання, навички правоохоронної діяльності, професійна рефлексія); 3) емоційний (морально-ціннісне ставлення до права, професійна самооцінка); 4) поведінковий (професійна адаптація, саморегуляція поведінки).

Сучасні наукові підходи та практичні аспекти професійної підготовки співробітників правоохоронних органів у ВНЗ МВС характеризуються наявністю суттєвих протиріч: між сучасними вимогами до особистості співробітника правоохоронних органів, що пред'являються суспільством, а також нормативними правовими актами та документами МВС, і здатністю конкретної людини протистояти професійній деформації; між специфікою організаційно-змістових аспектів професійної підготовки у ВНЗ системи МВС і психологічними можливостями курсантів, що навчаються у цих навчальних закладах; між об'єктивною потребою у профілактиці професійної деформації особистості курсантів у процесі професійної підготовки у ВНЗ системи МВС і недостатньою розробленістю методологічних, змістових і технологічних засад цього процесу.

Слід зазначити, що ефективність профілактики професійної деформації у курсантів ВНЗ системи МВС визначається сукупністю психологічних умов цілеспрямованого формування професійної правової свідомості як стержневого осо-

бистісного новоутворення, що перешкоджає професійній деформації у процесі професійного становлення.

Метою цієї статті є вивчення психологічних особливостей попередження професійної деформації особистості курсантів ВНЗ МВС. У дослідженні взяли участь 45 курсантів 1–5 курсів.

У процесі вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємодоповнювальних методів: методика діагностики професійної мотивації К. Замфір, О. О. Реана, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонт'єва, МЛО «Адаптивність» А. Г. Маклакова і С. В. Чермяніна, тест інтелекту Г. Айзенка, опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанова [11].

Дослідження проводилося з урахуванням особливостей професійного становлення на різних етапах навчання у вишу. Визначення специфіки завдань на кожному етапі навчання пояснюється характером зміни внутрішніх передумов і позиції особистості щодо мотивації майбутньої професійної діяльності і призводить до формування професійної правової свідомості, а отже, і попередження проявів професійної деформації.

- Початковий етап навчання (1 курс) мав на меті забезпечення умов адаптації та формування стійкої професійної мотивації у навчальній діяльності курсантів.
- Основний етап навчання (2–4 курс) був спрямований на забезпечення умов формування особистісної професійної спрямованості у курсантів, що навчаються у ВНЗ системи МВС.
- Заключний етап навчання (5 курс) присвячений створенню умов становлення професійної правової свідомості.

Для проведення аналізу виділено три групи курсантів за ступенем схильності до професійної деформації, позначені як: «толерантна група», «нейтральна група», «група ризику».

Найбільш сформованою професійна правова свідомість за всіма компонентами виявилась у курсантів, що відносяться до толерантної групи за ступенем вираженості передумов до професійної деформації особистості. При цьому мотиваційний і поведінковий компоненти розвинені вище, ніж когнітивний й емоційний.

Курсанти, віднесені до нейтральної групи виявилися більш рівномірно розподілені за рівнями сформованості професійної правової свідомості, з тенденцією до зниження, тому що високий рівень виявлено у найменшій кількості респондентів. У цій групі вищі показники мотиваційного та когнітивного компонентів, тоді як емоційний і поведінковий трохи нижчі. Це гово-

рять про те, що курсанти у цілому зорієнтовані на освоєння професії, проте особливості розвитку їх емоційно-вольової сфери та поведінки де-що ускладнюють процес професійної адаптації.

У курсантів, віднесених до групи ризику, чітко простежується тенденція до зниження рівня сформованості професійної правової свідомості за всіма компонентами порівняно з іншими групами. Найменші показники відзначені по когнітивному і поведінковому компонентам, що говорить не тільки про слабку успішність і труднощі адаптації до навчально-професійної діяльності, але й у цілому про слабкість рефлексивних і регуляторних функцій.

Проаналізувавши отримані дані, можна зробити висновок, що на початковому етапі професійного становлення, а саме період навчання курсантів у ВНЗ системи МВС є характерним оволодіння системою основних ціннісних уявлень, що характеризують професійну спільність, оволодіння спеціальними знаннями, вміннями, навичками, необхідними і важливими для майбутньої професійної діяльності та інших життєво важливих сфер.

У зв'язку з цим професійне становлення курсантів у період навчання у ВНЗ системи МВС розглядається як процес динамічного розвитку особистості, центральним новоутворенням якого є формування професійної правової свідомості, що перешкоджає у подальшому професійній деформації особистості співробітників правоохоронних органів.

Разом з тим, слід зазначити, що переважна більшість досліджень вивчення цього психологічного феномену зосереджене на його проявах й усуненні у період безпосередньої професійної діяльності, тобто носить реабілітаційний характер. Враховуючи, що трансформація особистості під впливом професії починається на початкових етапах професійного становлення та розвитку, тобто в освітньому процесі, то очевидно стає необхідність наукового і практичного вивчення психологічних умов профілактики професійної деформації у курсантів ВНЗ системи МВС, що і стало метою нашого дослідження.

Таким чином, виявлено наступний зв'язок: в умовах професійної діяльності найбільш вагоме значення мають індивідуально-типологічні особливості особистості, підкріплені її смисловими утвореннями й особливостями поведінки та активності. Кореляційний аналіз отриманих результатів показав, що індивідуально-типологічні особливості (а саме: рівень інтелекту, нервово-психічна стійкість і гнучкість) впливають на

осмислення особистістю цілей у житті і можливістю саморегуляції своєї поведінки, у свою чергу особистісно-смислові конструкти (моральна нормативність) обумовлюють моральну поведінку, і те й інше важко при наявності виражених акцентуацій характеру.

Представлені вище результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки: формування професійної деформації особистості у курсантів обумовлено трьома групами чинників: індивідуально-типологічні (рівень інтелекту, акцентуації характеру, нервово-психічна стійкість, гнучкість), особистісно-смислові (внутрішня мотивація, смисложиттєві орієнтації, моральна нормативність), поведінкові (рівень моральної свідомості, самоінтерес, психотичні реакції і стани, психологічний захист, саморегуляція поведінки).

У кожній з груп чинників мають місце кореляції, що відображають як внутрішні, так зовнішні зв'язки між чинниками:

- чим нижчий рівень інтелекту і нервово-психічна стійкість особистості, тим яскравіші прояви акцентуованих рис, що, у свою чергу, веде до зниження гнучкості поведінки;
- чим вища свідомість життя і чіткіші смисложиттєві орієнтації, тим вища моральна нормативність поведінки і внутрішня мотивація вибору професії;
- взаємозалежність поведінкових чинників зводиться до групування по прояву сфер особистості (емоційно-вольова, психомоторна, соціально-психологічна), не корелюючи при цьому між собою, що вказує на детермінацію поведінкових процесів іншими особистісними сферами;
- індивідуально-типологічні особливості впливають на осмислення особистістю цілей у житті і можливість саморегуляції своєї поведінки, у свою чергу, особистісно-смислові конструкти зумовлюють моральну поведінку, і те й інше ускладнюється наявністю акцентуацій характеру.

За ступенем схильності особистості до професійної деформації виділяється три групи: толерантна група (відсутність схильності до даного явища, особистість може протистояти деформації), нейтральна група (ймовірність професійної деформації нижча і більш відстрочена, залежить від зовнішніх умов) і група ризику (висока схильність до професійної деформації, яка може проявлятися у період оволодіння професією). Серед курсантів найчисленнішою є нейтральна група схильності до професійної деформації, поширеною є група ризику і найбільш рідко зустрічається толерантна група.

Рівень сформованості професійної правової свідомості у курсантів нейтральної групи та групи ризику нижчий, ніж у курсантів толерантної групи за всіма компонентами, що свідчить про необхідність проведення профілактичної роботи вже у період їх професійного становлення.

За сукупністю особистісних особливостей курсанти ВНЗ системи МВС можуть бути толерантні, нейтральні або мати ризик професійної деформації, що впливає на процес формування професійної правової свідомості і визначає високий, середній або низький рівень його розвитку у період професійного навчання.

Профілактика професійної деформації представляє собою сукупність попереджувальних заходів, орієнтованих на зниження ймовірності розвитку передумов і проявів професійної деформації, і включає заходи як психологічного, так і непсихологічного організаційно-управлінського, виховного характеру. До приватних завдань, що вирішуються у процесі профілактики професійної деформації працівників органів правопорядку, слід віднести: розробку та впровадження у практику критеріїв професійного відбору осіб, придатних для роботи в ОВС (морально-етичні установки, емоційна стійкість, сміливість, рішучість і відповідальність за свої дії, ініціативність, старанність, готовність до роботи в екстремальних умовах при тривалих психічних і фізичних навантаженнях і т. д.); вироблення професійного імунітету і високої культури роботи; розвиток морально-психологічної стійкості та ділової спрямованості; формування у працівників установки на дотримання у роботі кодексу професійної честі; вдосконалення стилю методів управління персоналом, зниження ймовірності напружених і конфліктних ситуацій у колективах ОВС. Істотна роль у боротьбі з професійною деформацією полягає у попередженні розвитку власного «вигорання».

Висновки: Організація психологічної профілактики професійної деформації у курсантів ВНЗ

МВС можлива за допомогою програми реалізації сукупності психологічних умов, до яких відносяться діагностика особистісних передумов професійної деформації; організація психологічного супроводу курсантів у період навчання у вишу з урахуванням специфіки навчально-професійної діяльності на різних етапах навчання; цілеспрямоване формування професійної правової свідомості у курсантів як стрижневого особистісного новоутворення, що перешкоджає професійній деформації; проведення психокорекційної роботи, спрямованої на подолання особистісних передумов професійної деформації особистості курсантів ВНЗ системи МВС.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. Текст. : в 2-х т. /Б. Г. Ананьев. — М. : Педагогика, 1980.
2. Асмолов К. А. Диспозиционная структура регуляции социального поведения личности: от гипотезы к концепции // Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Текст / К. А. Асмолов; под ред. В. А. Ддова. — Л. :Наука, 1979.
3. Безносос С. П. Профессиональная деформация личности: Текст / С. П. Безносос. — СПб. : Речь, 2004.
4. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Текст / Л. И. Божович. - 2-е изд. - М. : Институт практической психологии, 1995.
5. Волков В. В. Деформации профессиональной деятельности: дис... канд. психол. наук / В. В. Волков. — М., 2004.
6. Кон И. С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности): Текст / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1979.
7. Корнеев В. Н. Профилактика профессиональной деформации у сотрудников правоохранительных органов: дис... канд. пед. наук / В. Н. Корнеев. — М., 2006.
8. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности: Текст / Д. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 2003.
9. Леонтьев Д. А. Тест смысло-жизненных ориентаций: Текст: 2-е изд. / Д. А. Леонтьев. — М., 2006.
10. Мальцева М. В. Психологическое консультирование курсантов и слушателей МВД в ситуации внутрличностных конфликтов профессионального становления: автореф. дис... канд. психол. наук/ М. В. Мальцева. — М., 2004.
11. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Текст / Д. Я. Райгородский. — Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2003.

ЧУХРАЕВА Г. В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДРАСПОЛОЖЕННОСТИ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье изложены результаты анализа формирования профессионального правового сознания как стрессового личностного новообразования, препятствующего профессиональной деформации личности курсантов вузов МВД. Установлено, что в условиях профессиональной деятельности весомое значение имеют индивидуально-типологические особенности личности, подкрепляемые ее смысловыми образованиями и особенностями поведения и активности.

Ключевые слова: деформация личности, профессиональная деятельность, индивидуальные особенности, адаптивность, сознание.

CHUHRAJEVA G. V.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS PREDISPOSITION TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL DEFORMATION PERSON

The article presents the results of the analysis of the formation of a professional legal consciousness as the core of personal growths, which prevents the formation of professional deformation of the personality of students of universities MIA. It is established that in the context of professional activity weighty significance of individual-typological features of the personality, supported by its semantic structures and patterns of behavior and activity.

Keywords: deformation of the personality, professional activities, individual characteristics, adaptability, consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 12. 02. 2014 року.

УДК 159.9

ШЕВЧЕНКО В. В., РУДЕНКО А. А.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЩО ПЕРЕБУВАЛИ В МИРОТВОРЧОМУ КОНТИНГЕНТІ

У статті розглядаються результати емпіричного дослідження впливу психологічної реабілітації на психічні стани військовослужбовців, що перебували у миротворчому контингенті. Розкриваються завдання, етапи та зміст психологічної реабілітації.

Ключові слова: психологічна реабілітація, стрес-фактори, постравмуючі психічні стани, психічна рівновага, нервово-психічна напруга, психотравмуючий бойовий стрес.

Найважливішими завданнями військової психології є діагностика, відновлення і корекція психічних станів, особистісного і соціального статусу військовослужбовців що перебували у миротворчому контингенті. Це обумовлюється тим, що на даний час понад 20 000 військовослужбовців Збройних Сил України брали участь у бойових операціях з підтримання миру.

Діяльність військовослужбовців за бойових обставин характеризується впливом на психіку різних стрес-факторів. Тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер можуть сприяти виникненню таких змін у психіці воїна, які знижують ефективність його діяльності у бойовій обстановці, а також негативно виявляються у мирних умовах життєдіяльності.

Особливо ця проблема стала глибоко досліджуватися у західній психології після війни у В'єтнамі, коли американське суспільство зіткнулося з численними випадками соціально-психологічної дезадаптації воїнів, які повернулися додому. Ці проблеми мають глибоку історію: скільки часу існують війни, стільки ж існують і проблеми посттравмуючих психічних станів воїнів після участі у бойових діях.

Теоретичні основи психологічної реабілітації спираються на представлення В. М. Мясіщева про реабілітацію як перебудову системи відносин особистості і пристосуванні індивідуума до цих важливих сторін життєдіяльності. На думку

М. М. Кабанова однією з найважливіших сфер реабілітації (поряд із професійною, сімейною, суспільною ін.) є сфера психологічна [1].

Психологічна реабілітація – процес організованого психологічного впливу, спрямованого на допомогу військовослужбовцям у подоланні негативних психологічних наслідків пережитого ними травматичного стресу військової діяльності, для забезпечення такого стану психічного здоров'я військовослужбовців, що дозволяє їм досить ефективно вирішувати бойові і службові задачі [2].

Участь у бойових діях загально визнано вважається стресовим фактором найвищого ступеня інтенсивності. Проблема збереження здоров'я і працездатності осіб, що беруть участь у військових конфліктах, останнім часом привертає увагу великого числа дослідників. Одержали розвиток нові концептуальні підходи до організації психологічної реабілітації на різних її етапах, для окремих категорій військових фахівців. Однак соціально-психологічні аспекти змісту й особливості реалізації комплексних програм психологічної реабілітації, орієнтовані на окремі категорії поранених і хворих, на специфіку проявів психічних розладів у військовослужбовців, розроблені недостатньо.

Можна розглянути декілька наукових підходів, що розглядають зміст, структуру й особли-